МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327 (73+520)

Пронь С.В., Миколаївський політехнічний інститут

Пронь Сергій Вікторович (1955 р.н.). У 1979 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Доктор історичних наук, доцент, ректор Миколаївського політехнічного інституту. Коло наукових досліджень – *міжнародні відносини та зовнішня політика країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону в сучасну епоху.*

Американсько-англійський проект мирного договору з Японією 1951 р. (дипломатичне протистояння СРСР та США)

Використовуючи архівні дані, пресу, монографії російських та японських вчених, автор статті робить спробу аналізу проекту мирного договору Японії після закінчення Другої світової війни. При цьому головні акценти робляться на значенні ролі та місця Японії, СРСР, Китаю у системі міжнародних відносин Англії та США.

The author makes an attempt to analyze the project of Japan Peace agreement after the World War II, using archive resources, the press, monographic works of Russian and Japanese historians. The main accent is made on the importance of the role and place of Japan, Russia and China in the international relationships system between England and United States of America.

Актуальність обраної проблеми не викликає сумніву, бо пов'язана з системою міжнародних відносин у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні після закінчення Другої світової війни, більшість складових частин якої (політичні, фінансово-економічні, територіальні та ін.), на жаль, до сьогодення залишаються невирішеними, хоча дана тема була і залишається об'єктом наукової уваги як вітчизняних вчених [1], так і закордонних [2].

Автор статті, розкриваючи питання, посилається на джерельні матеріали Архіву зовнішньої політики Російської Федерації, документи Держдепартаменту США – "Foreign Relations of the United States" (далі – FRUS) та інші.

Проект мирного договору з Японією розробляли представники США та Англії. Американський варіант проекту договору було розроблено до 8 січня 1948 р., про що свідчить відповідний аналіз спеціальним помічником начальника Управління Далекого Сходу Держдепартаменту США Бортоном [3]. Велика Британія закінчила розробку свого проекту мирного договору в середині квітня 1951 р., [4] який, як і американський проект, був надісланий країнам Далекосхідної комісії (діяла у 1946-1952 рр. по виконанню Японією її зобов'язань за умовами капітуляції; до складу входили представники Австралії, Англії, Індії, Китаю, СРСР, США, Франції).

Необхідно зазначити, що між двома проектами були суттєві, на думку автора статті, розбіжності. Так, у преамбулі "англійського

проекту" Китай згадується в цілому, як союзна держава, а стаття № 10 безпосередньо відносилася до Центрального народного уряду Китаю, тобто до уряду соціалістичної (!) Китайської Народної Республіки. Відповідно до статті № 4 англійського проекту, Японія повинна була віддати Формозу і Пескадори Китаю. В той же час в американському проекті мова йшла про те, що Японія втрачає суверенітет над цими островами [5]. Були й інші розбіжності, на які британська сторона неодноразово звертала увагу Держдепартаменту США [6].

Для з'ясування та узгодження цих розбіжностей між США і Англією з 24 квітня до 4 травня 1951 р. у Вашингтоні відбулися переговори між керівниками британського департаменту в справах Японії Чарльзом Джонстом і заступником Держсекретаря Аллісоном. Однак переговори виявилися досить складними і сторони не змогли прийти до спільного рішення відносно майбутнього статусу Формози та участі уряду КНР або уряду Чан Кайші в мирних переговорах (на участі останнього наполягала американська адміністрація). Разом з тим, у статті № 4 американсько-британського проекту мирного договору від 3 травня 1951 р. підкреслювалось, що "Японія поступається СРСР Курильськими островами, тією частиною південного Сахаліну і належними до них островами, над якими Японія раніше мала суверенітет" [7].

Позиція Англії поступово змінювалася на користь компромісного рішення. У виступі міністра закордонних справ Герберта Моррісона 15 травня 1951 р. в парламенті наголошувалося на тому, що не можна допустити, щоб питання про Формозу викликало затримку в обговоренні мирного договору з Японією [8]. З 3 до 14 червня 1951 р. в Лондоні відбулися переговори на більш високому рівні між спеціальним представником Президента США Даллесом та міністром закордонних справ Г.Моррісоном. З початку сторонам не вдавалося знайти взаєморозуміння і Даллес негайно виїжджає до Парижа не тільки для узгодження позицій з Францією з цього питання, але й з метою привернути її на свій бік. За даними меморандуму від 11 червня 1951 р. про бесіду Даллеса з другим секретарем посольства США у Франції Уоттером, Даллес спеціально зробив наголос на тому, що Британія представила карту, на якій о. Хабомаї належать Японії, зокрема він зауважив: "США вважають, що Хабомаї історично не були частиною Курильських островів". Документ свідчить, що французька сторона запропонувала розглянути копію британської карти і після її вивчення було досягнуто згоди з позицією Сполучених Штатів [9].

Після повернення Даллеса з Парижа до Лондона Англія і США досягли повної і остаточної згоди щодо головних вимог проекту договору і процедурних питань роботи конференції. Було вирішено, що ні націоналістичний уряд Чан Кайші, ні Народний центральний уряд КНР не будуть взагалі згадуватися у тексті договору. Разом з тим, пропонувалась окрема стаття, яка надавала б право Японії після підписання договору самій вирішувати, якому китайському урядові віддавати перевагу. Що стосується Формози і Пескадорських островів, то в договорі було вказано, що Японія відмовляється від усіх прав на ці території, але не говорилося про те, кому вони передаються. Ця домовленість була зафіксована 14 червня 1951 р. таким чином: "Японія відмовляється від усіх прав, правозасад і претензій на Курильські острови і на ту частину Сахаліну з належними до нього островами, над якою Японія набула суверенітет внаслідок Портсмутського договору від 5 вересня 1905 р." [10]. Таким чином, 14 червня 1951 р. з'являється узгоджена американсько-англійська позиція щодо проекту договору, яка потім була відображена і в остаточному тексті мирного договору.

Москва намагалася, певним чином, дистанціюватися від бурхливої діяльності американської дипломатії. Позиція СРСР щодо проблеми мирного урегулювання була викладена тільки 7 травня 1951 р. Американському представникові у Москві були вручені "Зауваження уряду СРСР з приводу проекту мирного договору США з Японією". Радянська сторона продовжувала наголошувати на скликанні сесії Ради міністрів закордонних справ із залученням до підготовчої роботи з питань складання договору представників усіх країн, збройні сили яких брали участь у війні з Японією, а проект договору поставити потім на обговорення мирної конференції [11]. 10 червня 1951 р. заступник міністра закордонних справ СРСР В.Зорін вручив послу США в Радянському Союзі Керку ще одну ноту про мирний договір з Японією, в якій підкреслювалося:

"1. Мирний договір з Японією повинен бути всебічним, а не сепаративним… жодна країна, яка брала участь у війні з Японією, не повинна бути усуненою від підготовки та підписання договору.

2. Мирний договір з Японією повинен бути розроблений на підставі Каїрської декларації, Потсдамської декларації, Ялтинської угоди.

3. Для розгляду проектів мирного договору з Японією повинна бути скликана в липні або серпні 1951 р. мирна конференція з представників тих країн, чиї збройні сили брали

участь у війні з Японією" [12].

Таким чином, Радянський Союз погоджувався на той час взяти участь у конференції по розробці мирного договору з Японією, виходячи із низки обставин. По-перше, СРСР намагався запобігти подальшій мілітаризації Японії, бажаючи бачити свого далекосхідного сусіда мирною та демократичною країною; по-друге, використати трибуну майбутнього міжнародного форуму для демонстрації свого бачення післявоєнного врегулювання як на Далекому Сході, так і в Азії в цілому. По-третє, слід нагадати, що то був період розпалювання "холодної війни" і загострення американсько-радянського суперництва за сфери впливу у міжнародній політиці.

Спільний американсько-англійський проект мирного договору з Японією було передано радянський стороні 6 липня 1951 р. в посольстві СРСР у Вашингтоні. 18 липня цього ж року, пропонуючи на затвердження проект ноти уряду СРСР на меморандум США від 6 липня безпосередньо Сталіну, А.Громико підкреслював, що у запропонованому американсько-англійському проекті мова йде лише про те, що Японія відмовляється від прав та претензій на південну частину Сахаліну з належними до неї островами та Курильські острови, і нічого не сказано про передачу їх Радянському Союзу, хоча в американському проекті від 30 березня 1950 р. говорилося, що Японія повертає ці території саме Радянському Союзу [13].

Справа полягала ще в тому, що СРСР повністю відкидав американсько-англійський проект договору, гостро критикував його і запропонував свій проект, про що йшла мова у пам'ятних записках уряду СРСР від 7 травня та 10 червня 1951 р. [14].

Незважаючи на те, що інтереси СРСР практично не враховувались у проекті мирного договору, підготовленому США і Англією, Москва дала згоду на участь у конференції, про що було вказано в ноті СРСР до США та Великобританії від 12 серпня 1951 р. [15].

Чому ж Радянський Союз вирішив взяти участь у мирній конференції? На думку більшості представників радянської історіографії, головна мета радянської делегації полягала в тому, щоб використати мирну конференцію для "викриття політики Сполучених Штатів та роз'яснення світовій громадськості позиції Радянського Союзу" [16]. Так, російський дослідник Л.Кутаков вважає, що уряд СРСР ставив перед собою наступні завдання:

– використати конференцію для викриття характеру та суттєвих недоліків американсько-англійського проекту договору;

– вказати шлях до підписання дійсно демократичного мирного договору [17].

Отже, для Радянського Союзу існувало, принаймні теоретично, три можливих варіанти дій. Перший – вступити у відкриту боротьбу зі Сполученими Шатами щодо майбутньої долі Японії. Конкретно це означало розробку індивідуального проекту мирного договору (що фактично й було зроблено Радянським Союзом) і в майбутньому – підписання з японським урядом окремого мирного договору. Другий варіант полягав у тому, щоб повністю ігнорувати переговори щодо мирного договору і бойкотувати конференцію. Третій – звернення зі своєю позицією відносно повоєнного розвитку не тільки до Японії, але й до країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону загалом.

Радянський Союз зробив вибір саме на користь третього варіанту. Це підтверджується і змістом шифрограми, яку міністерство закордонних справ СРСР направило радянському послу в Пекіні М.Рощину. "Вам доручено проінформувати уряд КНР в тому, що радянський уряд вирішив направити свою делегацію на конференцію стосовно мирного договору з Японією, що скликається 4 вересня цього року у м. Сан-Франциско, – говорилося в ній. – Радянський уряд вважає, що Радянському Союзу було б важко відмовитись від участі в конференції, бо відмова може бути розцінена громадською думкою як небажання Радянського Союзу мати нормальні відносини з Японією. Радянські представники візьмуть участь у Сан-Франциській конференції і будуть домагатися, щоб були прийняті пропозиції Радянського Союзу" [18].

Передбачалося, що СРСР запропонує свій власний проект мирного договору з Японією на противагу американсько-англійському. Серед статей радянського проекту слід виділити такі:

"Стаття № 2. Суверенітет Японії буде поширений на територію, яка складається з островів Хонсю, Кюсю, Сікоку, Хоккайдо, а також Рюкю, Бонін, Розаріо, Волкано, Парес-Вела, Маркус, Цусіма, та інші острови, що входили до складу Японії до 7 грудня 1941 р., за виключенням тих територій і островів, що вказані у статтях 3, 5, 7, 9 цього Договору.

Стаття № 3. Японія відмовляється від усіх прав, правозасад і претензій на Корею, включаючи всі належні до Кореї острови, зокрема Чечжудо (Квельпарт), Чхьонгсандо (Потр Гамільтон) і острови Уллінгдо (Дагедет).

Стаття № 5. Японія визнає повний суверенітет Китайської Народної Республіки над Маньчжурією, островом Тайвань (Формоза) з усіма належними йому островами Пенхуледао (Пескадорські), островами Дуншацюньдао (о-ви

Парасельські, група Амфітрити та банка Максфілд) і островами Наньшацюньдао, враховуючи острів Спратлі…

Стаття № 7. Японія визнає повний суверенітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік на південну частину острова Сахалін з усіма належними островами та Курильські острови і відмовляється від усіх прав, правооснов та претензій на ці території" [19]. Пізніше, коли стало зрозуміло, що конференція не буде розглядати радянський проект мирного договору, в Москві було вирішено висунути радянські поправки до американсько-англійського проекту.

Слід зауважити, що радянські пропозиції стосовно проекту мирного договору з Японією підтримала одна з найбільших країн Азії – Індія, яка звернула увагу світової громадськості на те, що політика американської адміністрації щодо Японії сприяє "майбутнім конфліктам на Далекому Сході" [20]. Індія, як підкреслив Дж. Неру, неодноразово звертала увагу уряду Сполучених Штатів, що їх проект договору викличе невдоволення більшої частини населення Японії, і виходячи з цього, Індія змушена відмовитись від участі у Сан-Франциській конференції [21]. Більше того, аналізуючи позицію індійського керівництва напередодні конференції, в проекті та коментарях до мирного договору з Японією, що були підготовлені Держдепартаментом США, 7 червня 1951 р. підкреслювалось, що представники Індії вважають, що "південна частина Сахаліну з належними островами, а також Курильські острови, якими вже володіє СРСР, повинні перейти до СРСР відповідно до угоди в Ялті, якщо навіть СРСР не підпише і не буде дотримуватись того типу договору, який може бути підписаний США та іншими країнами" [22].

Необхідно також звернути увагу на зміст записки посла США в Індії Хендерсона Держсекретарю Ачесону від 12 серпня 1951 р., в якій він досить детально інформує про зустріч з провідним експертом міністерства закордонних справ Індії Нарайаном Чакраварті. Хендерсон особливо виділяє такі слова посла: "Якщо Японія відмовиться від претензій на Курили, Сахалін та Формозу, у неї не буде права поступитись цими територіями СРСР і Китаю в пізнішому договорі, бо стаття 26 (американсько-англійського договору. – С.П.) забороняє Японії укладати майбутні мирні угоди з будь-якими країнами, пропонуючи їм ще більші пільги, ніж ті, що вказані у цьому договорі" [23].

Заслуговує на увагу і аналіз ситуації, яка склалась навколо участі в роботі конференції делегації Китаю. США підтримували дипломатичні відносини з урядом Чан Кайші, але враховували і те, що деякі впливові члени конференції, такі як Англія, СРСР, визнали уряд Китайської Народної Республіки. Вашингтон вирішив не запрошувати на конференцію ні представників КНР, ні Чан Кайші.

За планом американської дипломатії, Китай мав бути повністю виключений від участі у міжнародній конференції. З цього приводу в заяві міністра закордонних справ КНР Чжоу Еньлая від 15 серпня 1951 р. підкреслювалось, що конференція, яку скликають у Сан-Франциско Сполучені Штати, "суперечить міжнародним зобов'язанням". "… Якщо КНР не братиме участь у підготовці та підписанні мирного договору з Японією, то, – за словами китайського керівника, – незалежно від змісту та підсумків такого договору, Центральний народний уряд буде вважати його протизаконним" [24]. На думку відомого японського політолога М.Йомітсу, під час підготовки та роботи Сан-Франциської конференції американська та японська офіційні сторони "підтримували… баланс розуміння обставин у Китаї" [25].

Варто зазначити, що організатори конференції – Сполучені Штати – не направили запрошення на форум В'єтнаму, Монголії, Корейській Народній Демократичній Республіці [26]. Це було обумовлено, перш за все, ідеологічними міркуваннями уряду США.

Деякі труднощі постали на шляху дипломатії Сполучених Штатів у зв'язку з погодженням американсько-англійського проекту договору з окремими азіатсько-тихоокеанськими країнами – Новою Зеландією, Філіппінами, Бірмою (остання, як відомо, відхилила запропонований проект договору і відмовилась брати участь у конференції). Уряд Філіппін, зокрема, висловив незадоволення проектом договору в частині репараційних зобов'язань, а Австралія була занепокоєна проблемою майбутнього переозброєння Японії [27]. Нова Зеландія вимагала, щоб було зроблено "точніший розподіл по широті та довготі територій, які залишалися за Японією" [28].

Американська сторона негайно направляє в ці країни свого представника Даллеса з метою переконати їх у тому, що загрози ремілітаризації Японії можна уникнути, створивши Тихоокеанський союз на зразок НАТО, в який було б включено, крім США, вищезазначені країни [29]. Зауважимо, що "місія Даллеса" була вдалою, бо, крім Бірми, представники решти країн взяли участь у конференції.

Сполучені Штати були занепокоєні остаточною позицією Японії щодо проекту договору. Так, у бесіді з політичним радником США при головнокомандуючому Сіболдом держсекретар Ачесон 2 серпня 1951 р.

підкреслив: "Існують деякі положення, які не подобаються японцям, головним чином, територіального спрямування. Але вони були прийняті, коли Японія прийняла умови капітуляції і, крім Рюкю і Боніна, ситуація не є предметом практичної дискусії" [30]. Сенатор Олександр Уайлі в розмові з консультантом Держсекретаря Даллесом 6 серпня 1951 р. поцікавився: наскільки Японія постраждає від густоти населення, якщо вона втратить території внаслідок мирного договору? Даллес відповів, що на Сахаліні та Курилах чисельність

Література

1. Петров Д.В. Внешняя политика Японии. – М.: Международные отношения, 1966; Кутаков Л.Н. Внешняя политика и дипломатия Японии. – М.: Международные отношения, 1964; Его же. Внешняя политика и дипломатия Японии. – М., 1964.
2. Кимура Х. Советский Союз и мирное урегулирование с Японией // Проблемы Дальнего Востока. – 1991. – № 5. – С. 93-98; Yoshitsu M. Japan and San Francisco Peace Settlement. – Columbia University Press – New Yor, 1983.
3. FRUS. – 1948. – Vol. 6. – Wash., 1974. – P. 656-660.
4. Славинский Б. Ялтинская конференция и проблема "северных территорий". – М., 1996. – С. 163.
5. Там само. – С. 164.
6. FRUS. – 1951. – Vol. 6. – Wash., 1977. – P. 909-917.
7. Ibid. – P. 1124-1126.
8. The Times. – 1951. – May 17.
9. FRUS. – 1951. – Vol. 6. – Wash., 1977. – P. 1110-1114.
10. Ibid. – P. 1119-1120.
11. МИД СССР. Сборник нот и заявлений. – М., 1951. – С. 17-22.
12. Правда. – 1951. – 11 июня.
13. Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Фонд А.Я.Вишинського. – Оп. – 24. – П. 32. – Спр. 193. – США. – Т. 1. – Арк. 22-23.
14. Кимура Х. Советский Союз и мирное урегулирование с Японией // Проблемы Дальнего Востока. – 1991. – № 5. – С. 95.
15. Известия. – 1951. – 17 августа.
16. История международных отношений на Дальнем Востоке 1945-1977. – Хабаровск: Хабаровское книжное издательство, – 1978. – С. 144; История Японии (1945-1975). – М.: Наука, 1978. – С. 88; Петров Д.В. Внешняя политика Японии. – М.: Международные отношения, 1966. – С. 60.
17. Кутаков Л.Н. Внешняя политика и дипломатия Японии. – С. 245.
18. Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Фонд А.Я. Вишинського. – Оп. 24. – П. 32. – Спр. 193 – США. – Т. 3. – Арк. 6.
19. Там же. – Спр. 396 – Ч. 2 – Арк. 91-116.
20. Новейшая история Индии. – М., 1959. – С. 556.
21. The Times of India. – 1951. – August 28.
22. FRUS. – 1951. – Vol. 6. – Wash., 1977. – P. 1099-1104.
23. Ibid. – P. 1262-1263.
24. Правда. – 1951. – 17 августа.
25. Yoshitsu M. Japan and San Francisco Peace Settlement. – Columbia University Press – New Yor, 1983. – P. 70.
26. FRUS. – 1951. – Vol. 6. – Wash., 1977. – P. 1055-1090.
27. История современной Японии. – М., 1955. – С. 681.
28. FRUS. – 1951. – Vol. 6. – Wash., 1977. – P. 1055-1090.
29. Кутаков Л.Н. Внешняя политика и дипломатия Японии. – М., 1964. – С. 239.
30. FRUS. – 1951. – Vol. 6. – Wash., 1977. – P. 1235.
31. Ibid. – P. 1240-1241.

Надійшла до редколегії 29.03.2006 р.